JĀNIS
BALTVILKS

Sarunas par putniem

SHOUT
SHARE
IT

Annotation

Jānis Baltvilks
Sarunas par putniem

Šīs grāmatiņas autors Jānis Baltvilks (dzimis 1944. gada) ir studējis dabaszinātnes. Jaunībā strādājis Latvijas PSR zinātņu akadēmijas bioloģijas institūtā. Pētījis putnu dzīvi. Bērniem 1979. Gadā izdots viņa dzejoļu krājums «Meza malas zaļais knauķis», 1981. Gadā — «Skrejvabole pieliek soli».

Mākslinieks Gunārs Kļava
«Liesma», 1981

Noskanējis grāmatu un failu izveidojis Imants Ločmelis. imantslochmelis@inbox.lv

-
- KĀ RADĀS šī GRĀMATA
- LIDOJOŠIE UN NELIDOJOŠIE PUTNI
- CIK PUTNI IR DAžāDI!
- CIK DAUDZ VIŅU IR?
- PUTNI UN ČETRI GADALAIKI
- GĀJPUTNU ATGRIEŠANAS
- DZIESMAS UN DZIEDAŠANA
- VISUR LIGZDAS
- BALTAS OLAS, RAIBAS OLAS
- KAS PĀRŠĶEĻ ČAUMALU?
- LIGZDGUĻI UN LIGZDBEGĻI
- KO PUTNI ED?
- KAD DZIESMAS APKLUSUŠAS
- AIZCEĻOŠANA
- PALIKUŠIE
- PUTNS, KURU VAR APSKATĪT TIKAI ATTĒLĀ
- BEZ PUTNIEM NEVAR
- SATURS

Jānis Baltvilks
Sarunas par putniem

KĀ RADĀS šī GRĀMATA

Andai jau pilni pieci gadi. Ziemu viņa dzīvo pilsētā, vasarā kopā ar ģimeni izbrauc uz laukiem.

Viņa zina, ka nedrīkst iet pāri ielai, ja luksoforā deg sarkana gaisma, un zina, ka burkāni dobē izaug no sīkām sēkliņām. Zina, kas ir leļļu teātris, un zina, kā rodas siens.

Kādā vasaras dienā Anda pienāk pie manis un saka:

— Kad brālītis iemācīsies runāt, es viņam visu ko izstāstīšu. Es taču visu ko zinu, vai ne?

— Gluži visu jau nezin neviens, — es atbildu.

— Ak tā! Es nezinu? — viņa apvainojas. Brīdi stāv, it kā pārdomādama, ko vēl piebilst, tad apcērtas riņķī un aizskrien. Taču pēc neilga laiciņa atkal ir klāt. — Mārīte vakar teica, — Anda runā, uzsverot katru vārdu, — ka vistas ir putni!?

— Pareizi, — saku.

— Kā! Bet vistas taču nelido!?

— Nelido gan, bet tas nekas. Tik un tā viņas ir putni.

— Tad es vairs neko nesaprotu.

— Tagad tu pārspīlē, — saku Andai. — Ja gribi, es tev varētu šo to par putniem pastāstīt. Gribi?

— Jā.

Sāku stāstīt.

Vispirms mēs noskaidrojām, kā īsti ir ar to lidošanu. Pēc tam runājām par putnu dziesmām un ligzdām, par to, ko putni ēd. Gājām uz ezermalu un mežu pavērot putnu dzīvi.

Bet tad man ienāca prātā doma: varbūt arī citi bērni grib uzzināt kaut ko par putniem?

Paņēmu zīmuli un sāku rakstīt šo grāmatiņu. Bet pēc tam gāju pie mākslinieka Gunāra Kļavas un palūdzu, lai viņš uzzīmē bildes.

Kivi

LIDOJOŠIE UN NELIDOJOŠIE PUTNI

Protams, gandrīz visi putni lido. Labākie lidotāji var bez atpūtas nolidot simtiem kilometru — pārlidot pāri jūrai. Svīres un bezdelīgas pavada gaisā vai visu dienu — no agra rīta līdz vēlam vakaram, ķerot odus un mušas. Dienvidamerikā tropu mežos mīt kolibri, kuri prot ne vien lidot uz priekšu, uz sāniem, uz augšu un leju, bet, ja vajadzīgs, arī atpakaļgaitā — ar asti pa priekšu.Straujā, kustības dažādos virzienos tiem palīdz izvairīties no plēsīgiem putniem, koku čūskām un citiem ienaidniekiem. Bet, pielidojis pie zieda padzerties nektāru, kolibri, ātri vēzējot spārnus, spēj noturēties gaisā uz vietas.

Taču ne visi putni lido. Un vistas nav vienīgie nelidotāji. Tu droši vien kaut ko dzirdējis esi par strausiem. Tie ir lieli putni ar spēcīgām,_garām kājām — vareni skrējēji. Āfrikas strausam katrs solis ir četri līdz pieci metri garš, un strauss var paskriet tik ātri, ka jātnieks zirgā nespēj to

panākt. Bet spārni strausam ir īsi un vārgi, lidošanai tie neder. Strausa attālo radinieku kivi, kurš dzīvo Jaunzēlandē, dažreiz dēvē par bezspārnu putnu. īsti pareizi gan tas nav. Purvaino mežu putnam kivi ir mazi spārniņi. Tie ir tik mazi, ka ķermeņa sānu spalvas tos pilnīgi nosedz. Tomēr kivi, tāpat kā baloži, stārķi un citi tev pazīstami putni, atpūšoties mēģina aizbāzt knābi aiz spārna. Šo paražu kivi saglabājuši no tiem senajiem laikiem, kad viņu priekšteči, tāpat kā strausu priekšteči, bijuši lidojoši putni.

Vēl es gribu tev pastāstīt par pingvīnu spārniem. Arī šie putni, kurus

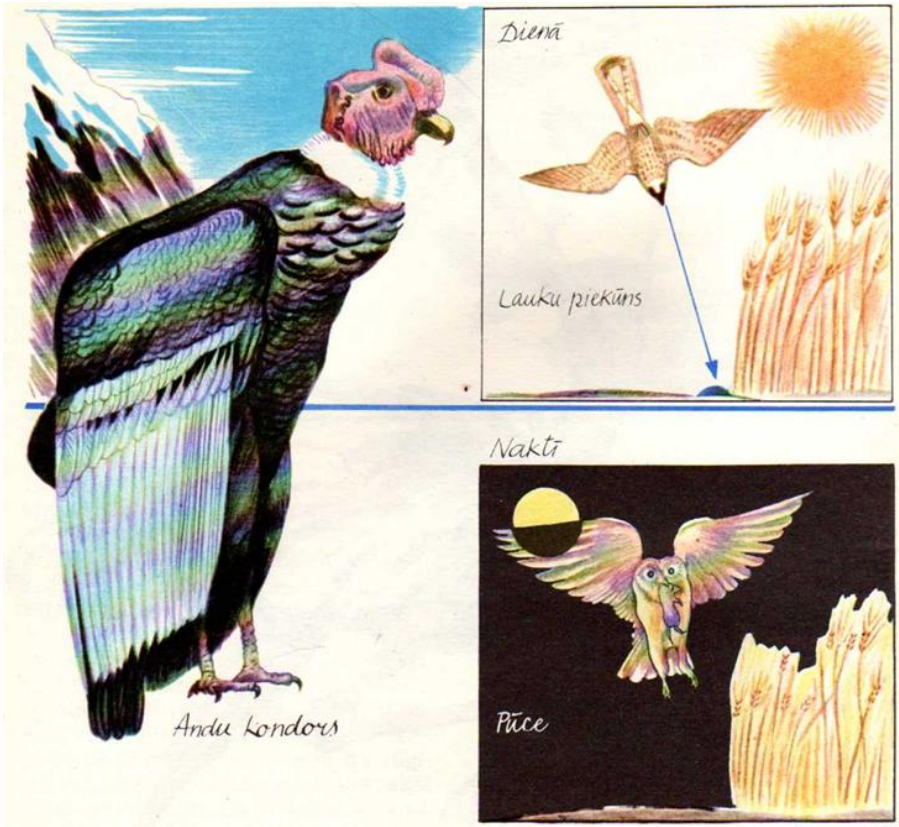

tu droši vien pēc attēliem labi pazīsti, nelido. Taču pingvīniem spārni ir spēcīgi, tikai tie kalpo citam nolūkam. Kad pingvīni ienirst jūrā pēc zivīm, viņi spārnus lieto kā airus.

CIK PUTNI IR DAžāDI!

Mēs runājām par kolibri un par strausiem. Vai tu zini, cik šie putni ir lieli?

• Paši mazākie kolibri (ne mazuļi, bet pieaugušie!) nav lielāki par iršiem jeb sirseņiem. Tie ir vismazākie putni pasaulē, jto svars — nepilni divi grami. Bet Āfrikas strauss — pasaules lielākais putns — ir daudz lielāks par cilvēku, viņa augums sasniedz turpat trīs metrus, svars — 150 kilogramus.

Dažādi putni ir pielāgojušies dzīvei visai dažādos apstākļos, un uz zemeslodes nav gandrīz tādas vietas, kur nebūtu putnu. Vislielākais putnu

skaits un arī vislielākā putnu dažādība ir siltajos tropu mežos. Taču putni mitinās ne tikai visos pasaules mežos un pļavās, bet arī tuksnešos un pat mūžīgos ledājos. Tev varbūt rodas jautājums: kā putni spēj tik grūtos apstākļos dzīvot? Es pastāstīšu tev dažus piemērus.

Tuksnešos, kā tu zini, ļoti reti sastopams ūdens. Bet putniem, tāpat kā katrai dzīvai radībai, ūdens ir vajadzīgs. Lūk, kā rīkojas Āfrikas

Kovārnis
Baltais stārķis

tuksneša putni smilšvistiņas, kuru ligzdas atrodas vairāku desmitu kilometru attālumā no tuvākā ezera. So putnu tēviņi katru dienu lido uz ezeru, iebrien ūdenī un krietni samērcē spalvas uz krūtīm. Tad strauji lido atpakaļ uz savām ligzdām. Mazuļi izspiež ar knābi ūdeni no tēva slapjajām spalvām un padzeras.

Citādas grūtības jāpārvar ziemeļpola un dienvidpola tuvumā dzīvojošajiem putniem. Tur vienmēr ir

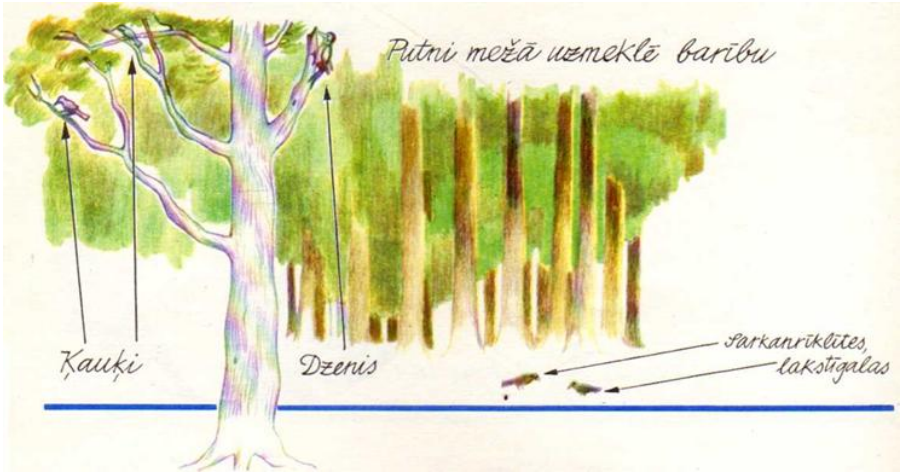

auksts. Bet imperatora pingvīni Antarktīdā mazuļus perē ziemā, kad sals viņu dzimtenē sasniedz 60 grādu zem nulles un gandrīz nepārtraukti pāri ledājiem brāžas sniega vētras. Kā nenosalst viņi paši? Kā nesasalst viņu olas un neaiziet bojā mazuļi?

Pingvīniem ir lielisks tērps, kas pasargā viņus no aukstuma. Viņu ķermeni apņem cietas, zvīņām līdzīgas spalviņas, kurām vējš nespēj izpūst cauri. Zem ādas pingvīniem ir bieza tauku kārta. Sie tauki aiztur ķermeņa siltumu, un putni neatdziest. Lai būtu vēl siltāks, sniega vētru laikā tūkstošiem pingvīnu stāv, cieši piespiedušies cits pie cita.

•/•Bet kā tad ar ligzdām? Ligzdu šiem pingvīniem vispār nav. Mātīte dēj tikai vienu olu. Kad ola izdēta, tēviņš tūlīt ar knābi to uzripina uz savām pūku klātajām pleznām, piespiež pie vēdera un pilnīgi nosedz no vēja un sala. Tā viņš stāv divus mēnešus, līdz izšķiļas mazulis, kurš pirmās dzīves nedēļas arī pavada turpat siltumā uz tēva pleznām. Bet tad jau klāt pavasaris, un visi pingvīni lielā barā dodas uz jūru.

Arī kalnu virsotņu ledājos dzīvo putni. Andu kondors sastopams virsotnēs, kuru augstums ir septiņi kilometri.

Daudzi putni pielāgojušies dzīvei cilvēka tuvumā. Un ne tikai lauku sētās, kā, piemēram, baltie stārķi, bezdelīgas, baltās cielavas, čurkstes, bet arī lielās pilsētās, kā māju baloži, māju zvirbuļi, kovārņi, svīres.

Varbūt ļtu būsi ievērojis, ka ikkatram putnam ir sava noteikta dzīves vieta. Pīles un dūkuri dzīvo upēs un ezeros, dzeņi — mežā, lauku cīruļi — pļavās un ganībās. Arī viena meža putni uzturas atšķirīgās vietās un atšķirīgā veidā meklē barību, katrs sev piemērotu. Dzeņi atrod kāpurus kaltušu koku stumbros, zem mizas. Ķauķi uzlasa kukaiņus, to kāpurus, kūniņas, oliņas no koku zariem un lapām, bet sarkanrīklītes un lakstīgalas — no zemes.

Tāpat ir putni, kuri vienādu barību iegūst vienā un tajā pašā

vietā, tikai dažādos diennakts laikos. Dienā peļu medībās izlido peļu klijāni un lauku piekūni, bet naktī — pūces.

Redzi nu, cik dažādi ir putni, cik dažādas ir viņu dzīves vietas un uzvedība!

CIK DAUDZ VIŅU IR?

Bet vai tu zini, cik pavisam pasaulē ir putnu sugu? Varbūt pamēģināsim saskaitīt? Kādus putnus tu pazīsti?

Ja tev ir laiks, padomā brīdi un paskaiti!

Kad es uzaicināju Andu to darīt, viņa tūlīt sāka saukt: «Gulbji, baloži, zvirbuļi, stārķi, bezdelīgas…»

Arī tu pazīsti šos un vēl citus putnus.

Bet te nu es gribu ko piebilst.

Anda minēja vārdu «gulbji». Taču gulbju, ir vairākas sugas. Latvijā, piemēram, sastopamas trīs gulbju sugas. Engures, Babītes, Liepājas ezeros un daudzos zivju dīķos būvē ligzdas un perē mazuļus paugurknābja gulbji. Divas citas sugas — ziemeļu gulbji un mazie gulbji — mūsu ezeros nolaižas atpūsties caurceļošanas laikā: pavasaros, kad tie dodas uz taigas ur tundras ezeriem ligzdot, un rudeņos pa ceļam uz ziemošanas vietām («siltajām zemēm») Rietumeiropā. Gar paugurknābja, gan ziemeļu un.mazie gulbji ir balti. Atšķirt tos citu nc cita var tikai labs putnu pazinējs. Bet Austrālijā mīt melnie gulbji. Vēl citas gulbju sugas ir sastopamas Amerikā.

Aplūkosim nākamo vārdu — «baloži». Tu, protams, pazīsti mājas baložus visparastākos pilsētas putnus. Taču pie mums bez mājas baložiem dzīvo vēl lauku baloži un meža baloži, kā arī parastās ūbeles un gredzenūbeles. Bet pavisam uz zemeslodes mājo turpat trīs simti baložu sugu!

Kā redzi, visas pasaules putnu sugas saskaitīt mēs nevarēsim. Visus putnus mēs nepazīstam — ne tu, ne es. Tāpēc es tev pateikšu, cik putnu sugu pavisam ir saskaitījuši putnu pētnieki ornitologi. Vairāk par astoņiem tūkstošiem! Tevi droši vien interesē, cik no šīm sugām sastopamas

pie mums. Latvijā novēroti trīssimt sugu putni.

Un tagad tu paskaties, kas tev ir rokā!

Plāna grāmatiņa…

Skaidrs, ka tik plānā grāmatā nav iespējams pastāstīt visu, kas zināms arī par trim simtiem putnu sugu. Tāpēc turpināsim mūsu sarunu par atsevišķām svarīgākām parādībām putnu dzīvē.

Bet vēl es tev gribu uzrakstīt priekšā vienu briesmīgi lielu skaitli. Tikai nenobīsties!

100 000 000 000

Vai tu zini, kas tas ir par skaitli? Simts miljardi! Tik daudz putnu dzīvo uz zemeslodes. Visu sugu visi putni kopā. Cilvēku uz zemeslodes

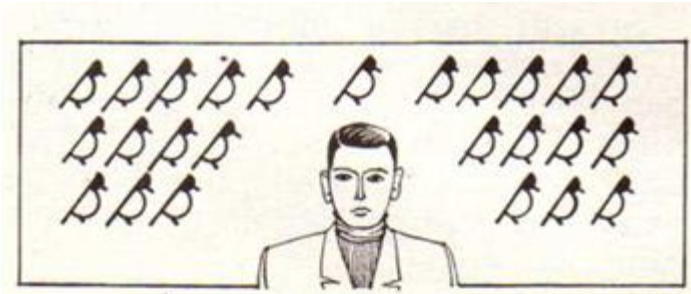

ir divdesmit piecas reizes mazāk. Tātad uz katru cilvēku iznāk pa divdesmit pieciem putniem.

PUTNI UN ČETRI GADALAIKI

Tu droši vien būsi ievērojis, ka dabas parādības ir saistītas ar noteiktiem gadalaikiem. Ziemā ir auksts, vasarā — silts. Ziemā snieg sniegs, vasarā līst lietus. Pavasarī kokiem plaukst lapas, rudenī lapas nobirst. Pavasarī cilvēki sēj un stāda, rudenī novāc ražu.

Tāpat ar gadalaiku ritumu saistīta putnu dzīve.

Visstraujāko pārvērtību laiks dabā ir pavasaris, kad meži un lauki, upes un ezeri mostas no ziemas miega. Pavasarī gājputni atgriežas mājās no «siltajām zemēm». Malu malās skan dziesmas. Bet pats svarīgākais: pavasarī putni vij ligzdas, dēj olas un perē mazuļus.

Vasarā, kad jaunie putnēni paaugušies un izlidojuši no ligzdām, mežos un pļavās iestājas klusums.

Jauna rosība atsākas rudenī. Visur redzami putnu bari. Tuvojas vēsas dienas. Putni sāk aizceļot.

Kad pēdējie gājputni ir projām, kad vējš norauj kokiem pēdējās lapas un kad no laukiem aizved pēdējās cukurbietes, klāt arī ziema. Ziema ir gara, uz vietas palikušajiem putniem tad neklājas viegli. Tomēr nāk atkal jauns pavasaris un putnu dzīvē viss atkārtojas no jauna.

Bet tagad es pastāstīšu tev par šīm norisēm sīkāk.

GĀJPUTNU ATGRIEŠANAS

Ar ko sākas pavasaris? Ar saules . siltumu, sniega kušanu un gājputnu atgriešanos.

Līdzko dienvidu piekalnēs parādās melna zeme — tas pie mums notiek martā —, augstu debesīs atskan cīruļu treļļi. Reizēm pašus putnus pat grūti saskatīt, bet balsis liecina: viņi ir klāt. Drīz kokos pie būrīšiem iesēžas strazdi. Sniegs turpina kust, zemākās pļavās sakrājas lāmas, un

kādu dienu no turienes atskan ķīvīšu saucieni. Kad ūdeņos sakustas saulē izčākstējušais ledus, pa laipu diķa malā sāk tekalēt cielava. Reizē ar cielavām atlido baltie stārķi. Lauki un meži tagad ir žubīšu, meža strazdu un citu putnu pilni. Daudzi bari lido mums pāri — tālāk uz ziemeļiem. Aizlidojušo vietā nāk jauni un jauni klāt. Viss gaiss trīc putnu balsīs — sevišķi vakaros un agri no rītiem. Ezeros peld pīles, lauči un citi ūdensputni. Maijā, kad gaiss jau iesilis, kad sākusi zaļot zāle, atgriežas pēdējie gājputni — bezdelīgas, vālodzes, dzeguzes, svīres.

Tā. Redzi nu, cik jūsmīgi es tev to stāstu un nevaru vien apstāties! Es taču arī esmu gaidījis pavasari! Tomēr gribu tev paskaidrot, kāpēc strazdi no «siltajām zemēm» atgriežas agrāk par svīrēm.

Strazdi barību meklē uz zemes. Tikko nokusis sniegs, viņi tur atrod gan tārpus, gan kukaiņus un to kūniņas. Turpretī svīres var atgriezties tikai tad, kad kukaiņu pilns jau viss gaiss, jo svīres pārtiek no tā, ko lidojumā var noķert.

DZIESMAS UN DZIEDAŠANA

Putnu dziesmas nav iespējams izstāstīt. Tās katram pašam jāklausās dabā. Un kurš gan nav dzirdējis putnus dziedam!

Es pastāstīšu, kāpēc putni dzied.

Piemēram — žubītes tēviņš — sēž ābeles zarā un dzied…

Viņš te ieradies pirms pāris dienām. Aplidojis sētsvidū augošās liepas. Izlodājis egles gar dārza malu. Beidzot ābelē atradis zaru, kurā var ērti ievīt ligzdu. Bet vai nu viens ligzdu vīsi? Un, ja arī novīsi, ko tad viens ar to ligzdu iesāksi?

•j. Tāpēc putns izriež krūtis un dzied. Visas žubītes saprot šo dziesmu. Cilvēku valodā žubīšu tēviņa dziesma pārtulkojama apmēram tā: «Es, žubīšu tēviņš, varenais, krāšņais, esmu še ieradies *būvēt ligzdu un izaudzēt mazuļus! Es esmu atradis ligzdai lielisku vietu! Žubīšu mātītes, vienu no jums, visčaklāko, aicinu pie sevis par sievu! Bet jūs, žubīšu tēviņi, jums vairs šai ābelē nav ko meklēt!

Šī vieta ir aizņemta!* Aizņemta, aizņemta! »

Tajā dienā neviena žubīšu mātīte pie mūsu brašā dziedoņa gan nepielidoja, jo viņas vēl tikai ceļoja šurp no «siltajām zemēm». Bet žubīšu tēviņš sēdēja savā ābelē, grozot sarkanās krūtis, un dziedāja skaļi jo skaļi.

Pagāja vēl kāda diena, un mātītes atlidoja. Vienai žubītienei skaistais dziedonis iepatikās, un tā kļuva par viņa sievu.

Tad jaunais pāris ķērās pie mājokļa būves. Viņi novija siltu ligzdu. No ārpuses savu mitekli noklāja ķērpjiem, lai ne kaķa, ne cilvēka acs no lejas šo celtni ābeles zarā nepamanītu. Pēc tam mātīte iedēja ligzdā piecas oliņas un sāka perēt. Tēviņš pienesa barību. Dziedāšanai atlika aizvien mazāk laika. Tomēr brīdi pa brīdim viņš vēl ar dziesmu nobrīdināja tuvākos kaimiņus — citus žubīšu tēviņus: «Šeit nenāciet! Te mana māja! Lieciet mūs mierā! Ja ne, — nāksies ar varu jūs padzīt!

To ņemiet vērā! Lai neviens netraucētu te mūs!»

Un tagad es paskaidrošu, kāpēc es runāju tikai par tēviņa krāšņumu, bet par mātītes izskatu nebildu neviena vārda.

Lielākai daļai putnu, arī žubītēm, tēviņi tērpti daudz košākās spalvās nekā mātītes. Viņas nedēļām ilgi sēž ligzdās — dēj olas, perē un aprūpē mazuļus. Tāpēc mātītēm drošāk valkāt pelēcīgas drānas, lai ienaidnieks nepamanītu.

Tātad putnu mātītes negreznojas. Un arī… nedzied!

Dziedātāji ir tēviņi.

Viņi ir dziedātāji pat tad, ja neprot ar balsi dziedāt! Kā, piemēram, dzenis vai mērkaziņa.

Dzenis pavasarī izraugās kokā sausu, skanošu zaru un saulainā rītā rībina pa to ar knābi kā pa bungām. Mežs pieskan ar tāli dzirdamu: «Trrrrrrrrr…» Bet mērkaziņas tēviņš uzlido augstu siltajās

maija debesīs, iepleš asti un strauji metas lejā. Vējš šņāc astes spalvās, un virs purva vai ezermalas atskan kā kazas blējiens: «Meeeeeeeeeee…»

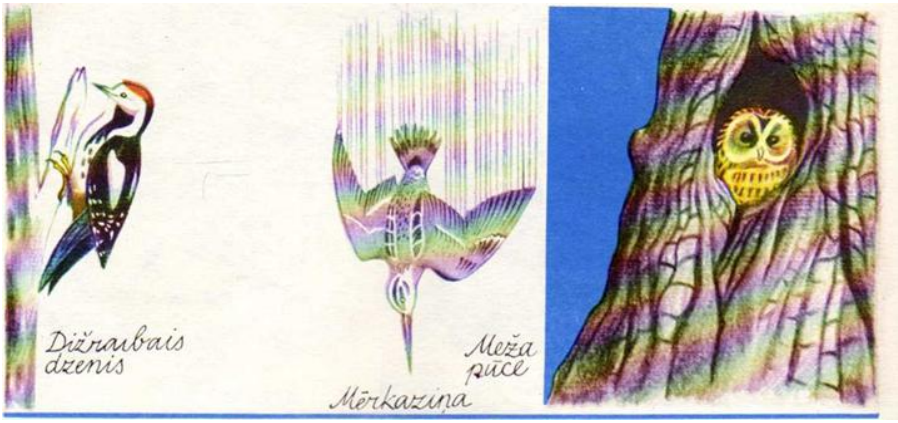

*

VISUR LIGZDAS

Mēs jau runājām par imperatora pingvīniem. Vai tu atceries, kur viņi dēj olas?

Arī smilšu tārtiņam ligzdas būve nesagādā nekādas pūles. Viņš plašajā upmalas liedagā noskatās vietu, izrauš smiltīs tikko manāmu iedobīti, saveļ gar tās malām akmentiņus un — ligzda gatava. Sēdi tik un dēj olas! Vakarlēpis mežā starp mētrām pavelk uz sāniem dažas pērnā gada lapas, iegrozās ērtāk un — ligzda gatava. Sēdi tik un dēj olas! Meža pūcei jāuziet palielāks dobums kādā vecā liepā vai ozolā un — ligzda gatava. Nekādas spalvas vai salmus viņa dobumā nenes.

Taču lielākā daļa putnu savu mājokļu izbūvē dabū krietni vien pastrādāt.

Mūsu žubīšu pāris novija ligzdu ābeles zarā, no ārpuses pārklāja to ar ķērpjiem, bet iekšpusi izvija mīkstām, pūkainām spalviņām.

Ceplītis izgāzta koka saknēs vai lazdu krūmā pie pašas zemes no sūnām un sausām lapām nopin apaļu

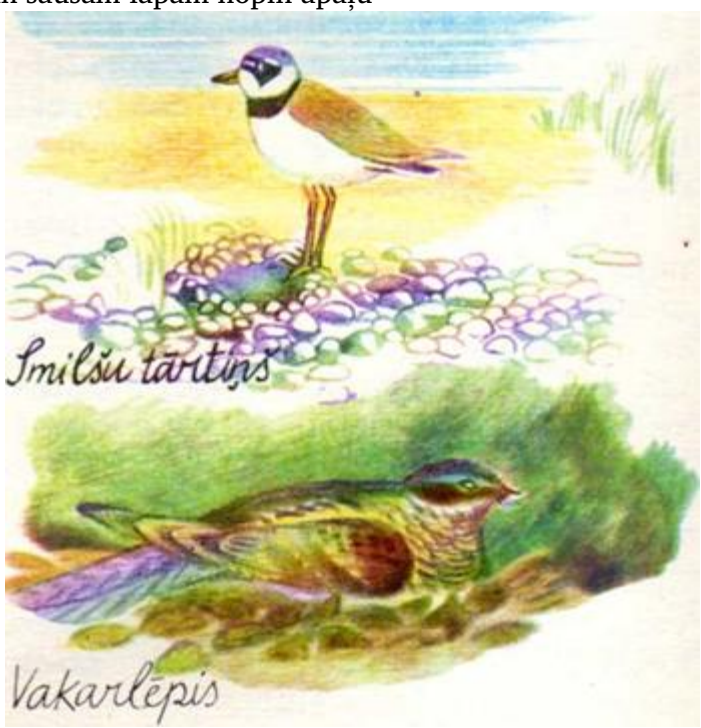

bumbu, ar ieeju vienā sānā. Bezdelīgas un māju čurkstes pa piciņai vien sanes tik daudz dubļu un mālu, ka iznāk stipras mūra celtnes. ˆ Lai mūra mājoklī nebūtu cieti un drēgni, savelk iekšā vēl zāļu stiebriņus, spalvas. Arī kovārņu pāris izklāj savu ligzdu, kas ietaisīta kādā mūru

spraugā vai koka dobumā, gan ne ar tik smalku materiālu. Kovārņiem noder gan vilnas kumšķi, gan vecas lupatas, gan kaut kur atrastas avīzes driskās. Bet dzenis!

Dzenis nolūko kādu apsi ar patrupējušu vidu un pats ar savu knābi ņemas kalt dobumu. Sākumā — ērti ar asti atbalstījies pret stumbru. Vēlāk — pussalīcis, līdz beidzot putns vairs nav redzams. Tikai no dobuma cita aiz citas lido ārā smaržīgas skaidas.

Un krastu čurkste! Sis putniņš savu ligzdu būvē zem zemes: upes krastā vai grants raktuvju kraujā ar mazo knābīti un sīkajām kājiņām izrok turpat metru dziļu alu!

Lauku piekūns un ausainā pūce paši nebūvē ligzdas. Viņi dēj olas un izperē mazuļus pērnējās vārnu ligzdās.

Maijā, _ ja iziesi pilsētas parkā vai pļavā, ieiesi mežā vai nonāksi ezermalā — it visur redzēsi putnu ligzdas. Ligzdas uz zemes. Ligzdas koku zaros un dobumos. Ligzdas ēku spraugās un pažobelēs. Ligzdas niedrēs virs ūdens un ligzdas pazemes alās.

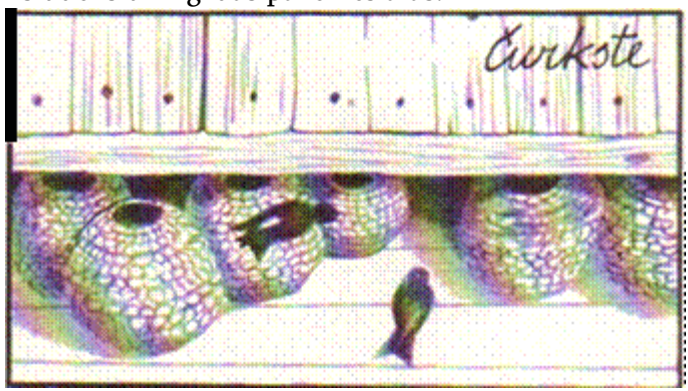

.

BALTAS OLAS, RAIBAS OLAS

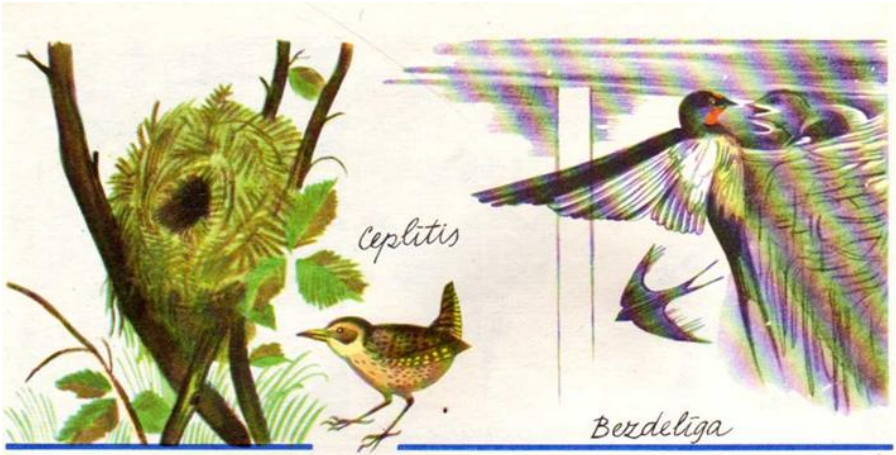

Kad ligzda gatava, var sākt dēt. Putnu mātīte parasti katru dienu izdēj pa olai.

Pingvīni Antarktīdā (atceries?), kairas ziemeļu «putnu tirgos», vēl daži putni dēj vienu pašu olu. Divas olas dēj baloži, vakarlēpji un svīres. Trīs olas mēdz būt ķīriem, zīriņiem, klijāniem. Četras — ķīvītēm, tilbītēm, tārtiņiem, slokām. Piecas sešas dēj vārnas, žubītes, strazdi, cielavas, čakstes, lakstīgalas, zvirbuļi, stērstes. Septiņas astoņas — žagatas, tītiņi, gulbji. Deviņas desmit — griezes un pīles. Vienpadsmit divpadsmit —

lielās zīlītes, paipalas. Retam pagadās vairāk. Laukirbei — pat piecpadsmit sešpadsmit.

Skaidrs, ka mazajiem putniem olas ir sīciņas, lielajiem — lielas. Putnu olas atšķiras arī pēc formas: pūcēm tās ir gandrīz apaļas kā tādas bumbiņas, ķīvīšu olām viens gals pavisam smails.

Un tagad daži vārdi par olu krāsu.

Tiem putniem, kuri ligzdo dobumos, olas ir vai nu pavisam baltas (piemēram, dzeņiem), vai gaiši zilganas (māju strazdam un erickiņam). Turpretī putniem, kuru ligzdas ir atklātas, olas parasti raibas. Ķīvīte ligzdu vij pļavā uz zemes starp zāļu stiebriem, un viņas olas ir tumši zaļas ar brūniem plankumiem. Ķīvītes ligzdai tu vari paiet cieši garām un tomēr to nepamanīt — olas ir zāles krāsā. Žubītes olas ir pelēkzaļas, brūniem punktiņiem un komatiņiem nosētas, — arī grūti pamanīt svešniekam.

Bet pīļu ligzdās, kuras, tāpat kā ķīvīšu ligzdas, atrodas zālē, olas nav raibas. Pīļu olas ir gaiši zaļganas, brūnganas vai dzeltenīgas: gandrīz baltas. Pīles citādā veidā pasargā ligzdas no ienaidnieka — vārnas vai kraukļa acīm. Kad pīļu mātei sagribas ēst vai dzert un tādēļ uz brīdi jāatštāj ligzda, viņa olas apsedz ar

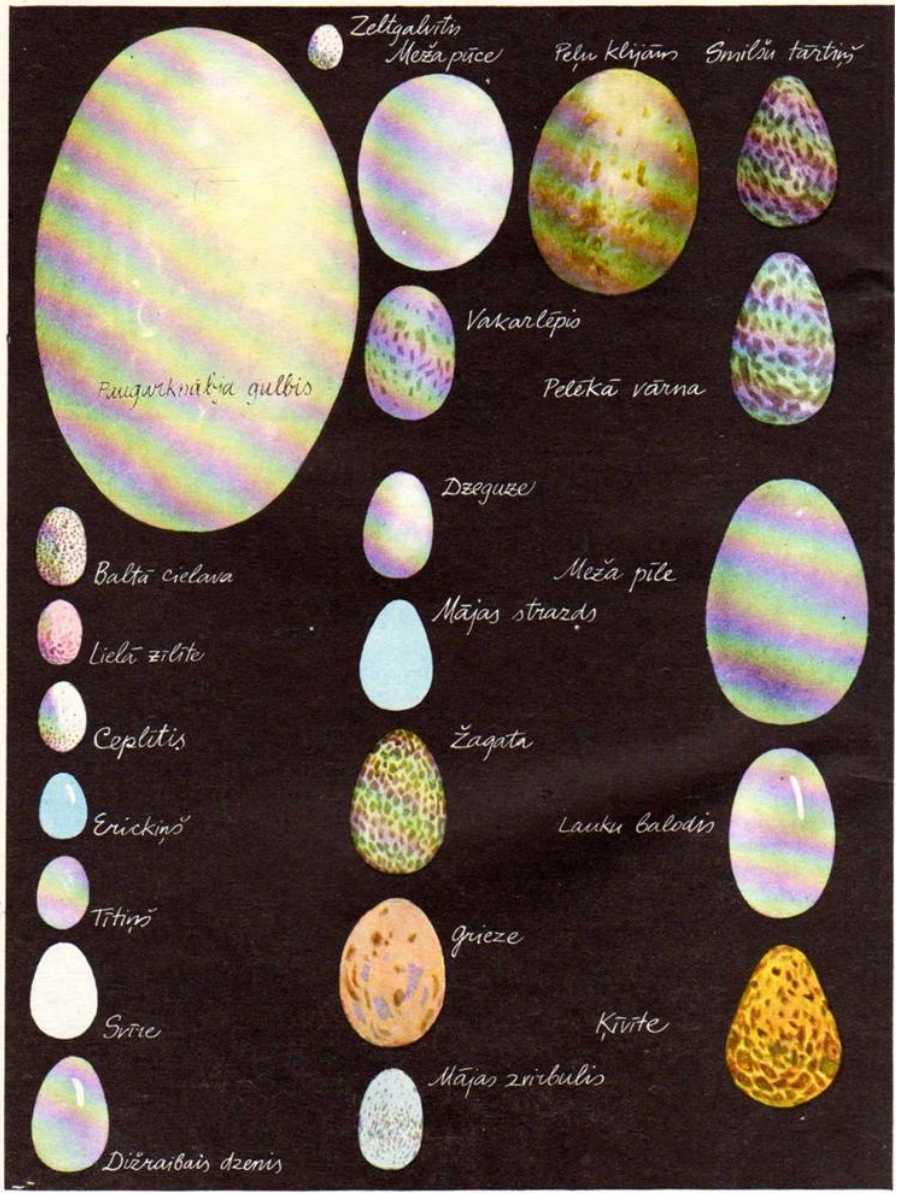
Zeltgalvītis
Meža pūce
Pelēkā klijāns
Smilšu tārtiņš
Purpurkrūšu gulbis
Vakarlēpis
Pelēkā vārna
Dzeguze
Meža pīle
Baltā cielava
Mājas strazds
Lielā zīlīte
Ceplītis
Žagata
Ērcickņš
Lauku baloža
Tītiņš
Grieze
Svīre
Ķīvīte
Mājas zīriņbulis
Dižraibais dzenis

brūngani pelēcīgām dūnām, kuras ar knābi pati sev no vēdera izplūkusi. Un pāri ligzdai viņa vēl pārliek zāļu stiebrus. Tā olas atrodas siltumā un nav pamanāmas.

Bet vai tu zini, kādā krāsā ir dzegužu olas?

Tās ir dažādās krāsās. Dzeguzes pašas netaisa ligzdas, neperē, mazuļus neaudzē. Viņas iedēj savas olas pa vienai citu putniņu ligzdās. Tām dzeguzēm, kuras dēj balto cielavu ligzdās, olas pēc krāsas ir līdzīgas balto cielavu olām. Tām dzeguzēm, kuras dēj erickiņu ligzdās, — līdzīgas erickiņu olām. Ligzdu saimnieki tādas dzegužu olas perē kā savējās.

KAS PĀRŠĶEĻ ČAUMALU?

Kad visas olas sadētas, putni sāk cītīgi perēt. Mazajiem putniem — cielavām, žubītēm, bezdelīgām — perēšana ilgst desmit divpadsmit dienas. Stārķi un ērgļi perē veselu mēnesi vai pat ilgāk.

Beidzot pienāk brīdis, kad olas iekšpusē sākas rosīšanās. Olā dzirdama grabināšanās, klusi pīkstieni. Mazajam putnēnam čaumalā kļuvis par šauru.

Kas mazuli izlaidīs no olas ārā? Kas pāršķels čaumalu? Kā tu domā?

Anda teica, ka čaumalu no iekšpuses pārknābšot mazulis pats.

Neatceros, vai kādreiz agrāk biju Andai par to jau stāstījis, bet viņas atbilde bija pareiza. Čaumalu pārknābj mazulis pats.

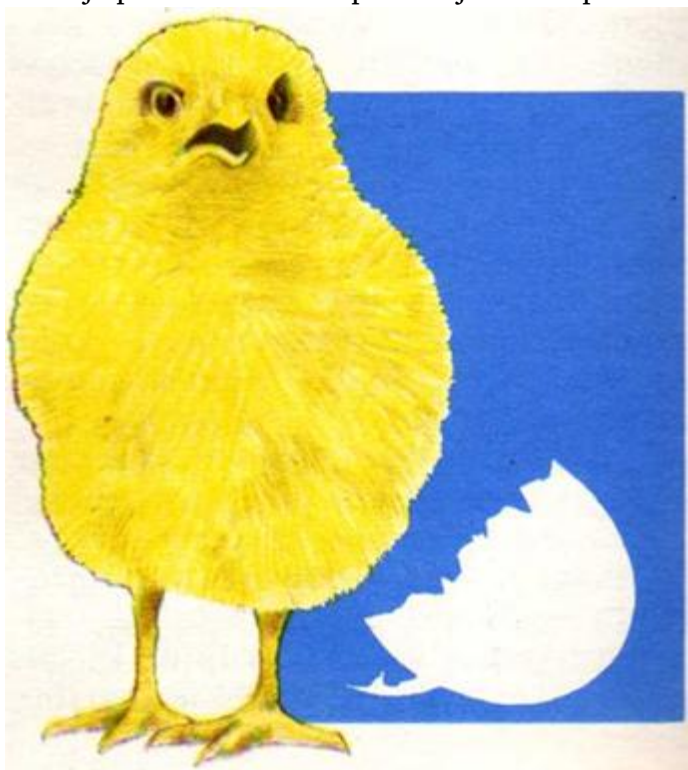

Vālodze

.

LIGZDGUĻI UN LIGZDBEGĻI

Kāds izskatās tikko izšķīlies putna mazulis? Nevarīgs, kails? Viņa ādu nesedz ne pūkas, ne spalvas? Ar aizvērtām acīm? Jā, tādi ir žubīšu, cielavu, strazdu, zīlīšu, žagatu mazuļi. Trīs četru dienu vecumā viņiem atvērsies acis, tad sāks dīgt spalvas. Divas trīs nedēļas viņiem būs jāguļ ligzdās un jāēd, jāēd, jāēd vecāku pienestā barība. Vecāki ar savu ķermeni, ar saviem spārniem sargās viņus no lietus, vēja un saules svelmes.

Bet ne visiem putniem mazuļi tik ilgi ligzdās auklējami. Ķīvītēni, irbēni, pīlēni izšķiļas pūkaini, redzīgi. Viņi apžūst un pēc dažām stundām nav vairs uz vietas noturami — kopā ar vecākiem dodas iepazīt pļavu, mežu vai ezeru.

Kurus no šiem putniem sauc par ligzdbēgļiem, kurus par ligzdguļiem?

Tas jau tev pašam skaidrs!

Tikai nevajag domāt, ka ligzdbēgļu vecākiem pēc mazuļu izšķilšanās vairs nav nekādu rūpju. Pieaugušie māca mazuļus sameklēt barību, apsilda viņus, sargā no ienaidniekiem.

Pastāstīšu, kā Savus mazuļus no briesmām glābj meža pīļu māte.

Reiz mēs ar Andu laivā braucām pa ezeru. Aiz kāda meldru cera pamanījām meža pīļu ģimeni. ' Pa priekšu peldēja mātīte, aiz viņas rindiņā — astoņi pūkaini pīlēni. Ieraudzījusi mūs, pīļu māte iepēkšķējās, un mazuļi tajā pašā brīdī pazuda zem ūdens.

Bet viņa pati — tā tiešām notika! ne ienira, ne lidoja prom, bet mūsu laivas priekšā sāka mētāties pa ūdeni, kūļājot gar sāniem nolaistos spārnus.

— Viņu mednieki sašāvuši! Viņai ir salauzti spārni! — Anda iesaucās, un mēs airējām pīlei klāt.

Pīle mūs pielaida pavisam tuvu, tad pa ūdens virsu paskrēja gabaliņu uz priekšu un atkal mētājās un šļakstinājās.

Mēs sekojām.

Pīļu māte atkal mūs pielaida tik tuvu, ka gandrīz jau varējām ar rokām viņu notvert. Tad atkal pa ūdens virsu aizlikās gabaliņu uz priekšu.

Mēs turpinājām viņai sekot. Airēdami pakaļ pīlei, mēs bijām izbraukuši plašā ūdens klajumā. Pēkšņi putns pacēlās spārnos un aizlaidās. Ne viņam kas kaitēja, nekā. Pa gabalu noskatījāmies, kā pīļu māte nolaidās pie tā paša meldru cera, kur mēs ģimeni bijām iztraucējuši, un sasauca pie sevis mazuļus. Mēs bijām aizmānīti projām, un pīļu saime turpināja savu ceļu.

Arī citi putni līdzīgā veidā aizvilina projām no saviem mazuļiem miera traucētājus.

Bet cekuldūkuri rīkojas savādāk. Ja dūkuru ģimenei tuvojas laiva, tad abi vecie putni sapulcina mazuļus, uzsēdina tos sev 'uz muguras un cenšas labi ātri aizpeldēt. Ja tā no vajātājiem neizdodas izvairīties, viņi ar visiem mazuļiem panirst zem ūdens, pēc laika uzpeld pavisam negaidītā vietā, ieelpo gaisu un atkal ienirst.

KO PUTNI ED?

Mēs jau runājām par to, ka peļu klijāni un pūces ķer peles, bet bezdelīgas un svīres — lidojošos kukaiņus — odus, mušas. Mušas un citus kukaiņus gaisā ķer arī putni, kurus sauc par… mušķērājiem. Pa zemi staigājot, kukaiņus un tārpus uzmeklē cielavas, strazdi. Zīlītes, daudzu sugu ķauķi mizložņas kukaiņus un to kāpurus meklē, kāpelējot pa koku zariem un stumbriem.

Zivju gārņi jeb dzēses un zīriņi ir zivjēdāji. Zīriņi zivis noskata, lidojot virs ezera, un noķer tās, no

Lielā zīlīte

Pelēkais mušķērājs

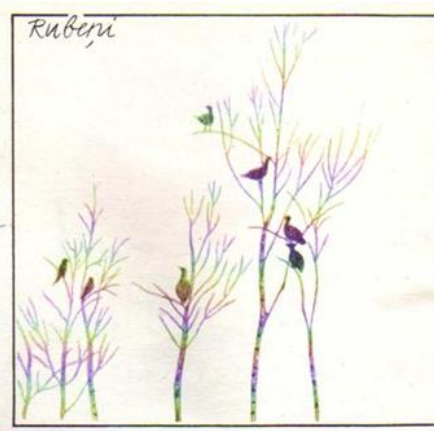

Rubeņi

gaisa strauji metoties ūdenī. Gārņi nekustīgi stāv seklā ūdenī un gaida, kad zivis pašas piepeldēs pa knābienam. Baltie stārķi pārtiek no vardēm, ķirzakām, čūskām, tārpiem, kukaiņiem, bet, ja šo barību nevar vajadzīgā daudzumā savākt, tad dodas zivju zvejā vai arī nomedī pa kādam neveiklam putnu mazulim.

Visi tikko pieminētie putni tātad ēd dažādus dzīvniekus. Tādu

pašu barību viņi dod arī saviem mazuļiem.

Citi putni pārtiek no augiem. Paugurknābja gulbji un lauči ēd mieturaļģes, kuras kā brūni zaļš paklājs sedz seklo ezeru un dīķu dibenu. Gulbjiem tikai jāiegremdē garais kakls ūdenī un ar knābi jānoplūc pa aļģu kušķim. Rubeņi šķin bērzu un alkšņu pumpurus. Baloži pārtiek no dažādām sēklām. Meža pīles ēd grīšļu un citu purva un ūdensaugu sēklas, nepalaiž garām arī gliemjus un kukaiņus. Stērstes, žubītes, zvirbuļi uzlasa augu sēklas, bet ēd arī kukaiņus. Un savus mazuļus šie putni baro ar kukaiņiem.

Vēl ir tādi putni, kurus var saukt par visēdājiem. Piemēram, vārna. Vārnas ēd kukaiņus, tārpus, uzlasa graudus un dažādas sēklas, ķer peles, izēd no citu putnu ligzdām olas un mazuļus, upmalā knābā gliemenes un apēd nobeigušās zivis. Bet ziemā, kad citur barību atrast grūti, vārnas veseliem bariem salido atkritumu

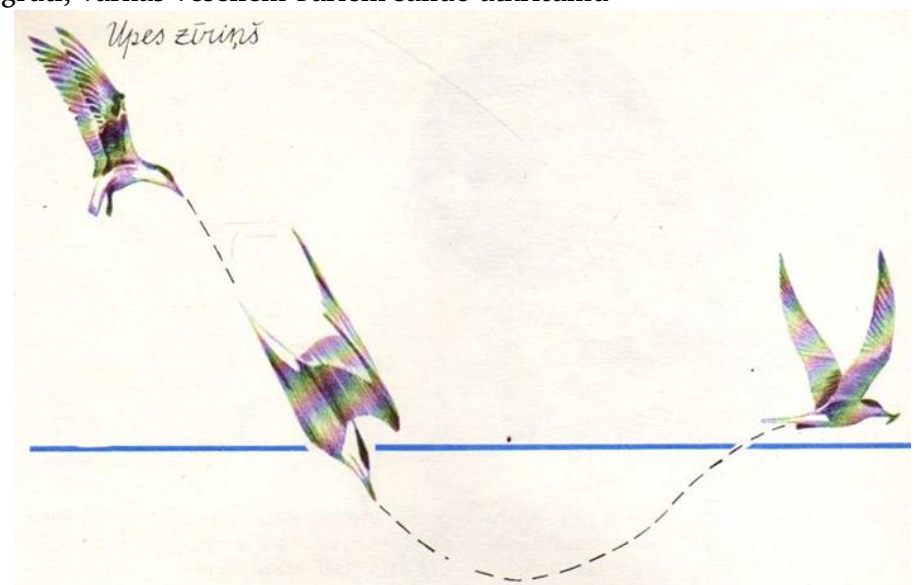

izgāztuvēs, pie lopkautuvēm, pie fermām un ēd visu, ko vien tur var atrast. Savus mazuļus vārnas baro ar tārpiem un kukaiņiem.

KAD DZIESMAS APKLUSUŠAS

Pienāk vasaras vidus. Mazuļi izauguši. Iemācījušies lidot. Reti kur atskan pa kādai klusai dziesmai. Laukos, mežos un dārzos dzirdamas jauno putnu čerkstošās, pīkstošās balsis. Ligzdas stāv tukšas, pamestas. Daudzi putni pulcējas baros.

Daļa putnu šinī laikā maina spalvas. Vecās, apdilušās spalvas pakāpeniski izkrīt, to vietā izaug jaunas. Bet ir arī tādi putni, kuriem uzreiz izkrīt tik daudz spalvu, ka viņi nemaz nav spējīgi lidot. Tā notiek ar meža pīļu tēviņiem.

Aizaugušos un nepieejamos upju vai ezeru līčos vasaras vidū salasās simtiem pīļtēviņu no plašas apkārtnes. Tur viņi dzīvo paslepus niedru, meldru un vilkvāļu audzēs vairākas nedēļas — līdz iegūst jaunu tērpu.

Ar jaunām, neapbružātām spalvām vieglāk lidot. Gājputniem drīz būs jādodas ceļā.

AIZCEĻOŠANA

Kādu dienu augusta beigās pļavā vairs nav neviena stārķa. Visi aizceļojuši! Aizlidojušas svīres. Drīz vien pirmajiem gājputniem seko pārējie.

No rītiem uz telefona vadiem sēž simtiem bezdelīgu. Nakti tās pārgulējušas tuvējā ezera niedrēs, tagad laiks doties tālāk — pakaļ baltajiem stārķiem.

Bars aiz bara aizlido žubītes, ķivuļi, strazdi. Zīlītes arī ceļo baros, bet lido pavisam zemu, pārlaižoties no meža pudura uz meža puduri, no krūma uz krūmu. Augstu gaisā nošņāc pāri lauku baložu bars: tie lido strauji, visi turas jo cieši kopā. Turpretī vārnas un sīļi ceļo izklaidus: aizlido divi, tad viens, tūlīt pārlido vēl trīs, tad atkal divi.

Dzērves, zosis un gulbji ceļo kāsī. Izskatās, it kā augstu debesīs lidotu liels vienīnieks.

Ērgļi, klijāni, zvirbuļu vanagi ceļo pa vienam.

Daudz putnu lido naktīs. Tad gaisā dzirdamas sarkanrīklīšu, plušķu un dziedātājstrazdu balsis. Tumsā nošvīkst pīļu spārni. Skaļi sasaukdamies, lido zivju gārņi. Klusu kā ēnas slīd pūces. Septembrī un oktobrī debesis ceļinieku pilnas.

Mūsu vārnas lido tikai līdz Polijai vai Vācijas ziemeļiem (aizlidojušo vietā pie mums no ziemeļiem ierodas citas). Latvijas strazdi ziemu pavada Anglijas dienvidos, Holandē. Baltās kaijas ar brūnajām galvām — ķīri lido līdz Eiropas dienvidiem, pārziemo Spānijā, Itālijā un citās zemēs. Bet daudziem veicams vēl tālāks ceļš. Bezdelīgām un baltajiem stārķiem tūkstošiem _kilometru — pāri visai_ Eiropai un Āfrikai, jo tikai pašos Āfrikas dienvidos ir viņu ziemas mītnes.

Nav jau tā, ka putni lidotu tikai pa kādām noteiktām vietām. Rudeņos, tāpat kā pavasaros, putnu bari redzami visur. Tomēr, ja priekšā ir jūra vai augsti kalni, daudzi putni tiem nelido pāri, bet lido gar malu apkārt. Tāpēc jūras krastā vienmēr sapulcējas daudz vairāk ceļojošu putnu nekā līdzenumā tālu no jūras.

Ja kāds grib redzēt, kā vairākas stundas no vietas nepārtrauktā straumē trauc putni, lai iziet septembra vai oktobra rītā Baltijas jūras krastā!

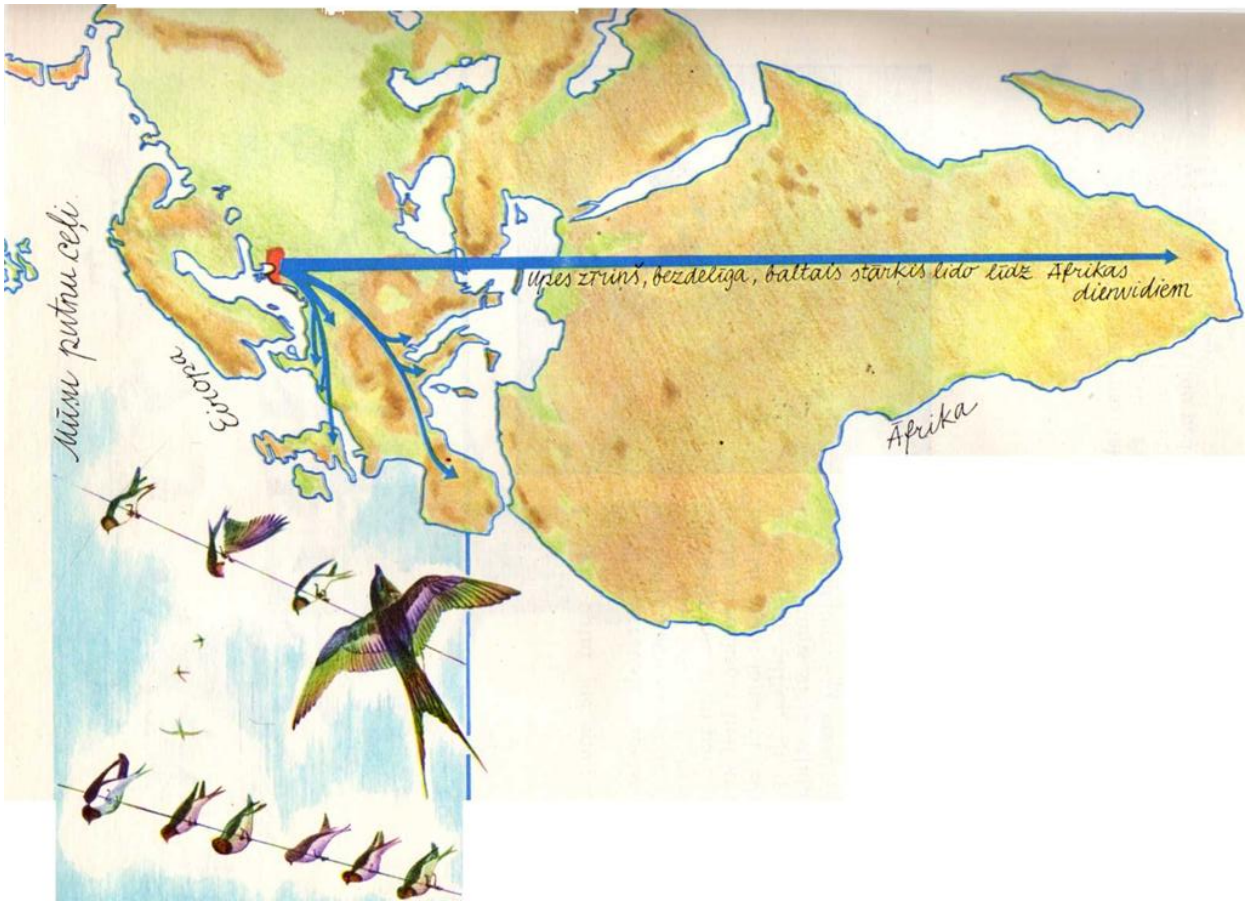
Mūsu putnu ceļi
Eiropa
Ūdeņu zīlīte, bezdelīga, baltais stārķis lido līdz Āfrikas dienvidiem
Āfrika

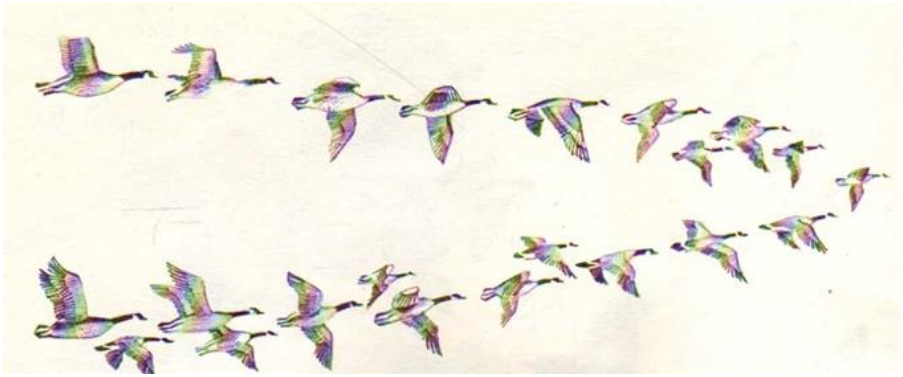

.

PALIKUŠIE

Pēc rudens lietiem nāk salnas naktis. No rītiem peļķes klāj ledus. Pēdējie pelēko strazdu bari iemetas pīlādžos uzknābāt ogas. Aizlido pēdējās zosis. Un klāt arī sniegs.

Kādi putni pie . mums paliek pa ziemu?

Paliek kraukļi, žagatas, laukirbes. Viņi visu gadu dzīvo uz vietas, tāpēc jau viņus sauc par nometniekiem.

Pilsētu torņos un parkos ik vakaru salido pārnakšņot lieli kovārņu bari. Daudzi mūsu kovārņi, tāpat kā daudzas vārnas, zīlītes, sīļi, ir aizceļojuši, bet pie mums vietā atlidojuši citi — no ziemeļiem, kur tagad vēl aukstāks. Siem ziemeļniekiem jau Latvijā ir «siltās zemes».

Pie mums ziemu pavada putni, kuri šeit var sev sameklēt barību. Barība putniem dod ne tikai spēku, bet arī siltumu. Izbadējuši putni aukstā laikā var ātri nosalt. Ja putni ir paēduši, tie spēj pārciest jo bargu salu.

Par to, ko ziemā ēd vārnas, jau runājām. Zīlītes meklē kukaiņu kūniņas, knābā dažādas sēklas, aplido cilvēku mājokļus, labprāt uzturas viņām iekārtotajās barotavās. Laukirbes izkašņā sniegu — tā viņas piekļūst zemei, uzmeklē sēkliņas. Alās

►

zem sniega irbes glābjas no sala un puteņa, slēpjas no vistu vanaga.

Grūti ir putniem ziemā. Bet dienas pamazām kļūst aizvien garākas. Izturēt! Izturēt līdz pavasarim!

zem sniega irbes glābjas no sala un puteņa, slēpjas no vistu vanaga.[redacted]
[redacted]Grūti ir putniem ziemā. Bet dienas pamazām kļūst aizvien garākas. Izturēt! Izturēt līdz pavasarim![redacted]

.

PUTNS, KURU VAR APSKATĪT TIKAI ATTĒLĀ

’ «

PUTNS, KURU VAR APSKATĪT TIKAI ATTĒLĀ

Esam izrunājušies par dažādiem putniem. Ja tie tev ir sveši, vari tos iepazīt dabā vai apskatīt zooloģiskajā dārzā.

Bet tagad aplūko attēlu, kurā uzzīmēts ceļotājbalodis. Un es tev pastāstīšu kādu bēdīgu stāstu.

Agrākos laikos, pirms kādiem simt gadiem, pasaulē dzīvoja milzum

f

daudz ceļotājbaložu. Viņu dzimtene bija Ziemeļamerika. Kad šo baložu bari pacēlās spārnos, viņi aizsedza sauli: tik daudz šo putnu bija! Bet viņi nebaidījās no cilvēkiem. Un cilvēki sāka baložus vajāt — šāva, sita ar kokiem, ķēra ar tīkliem. Ēda paši un baroja ar nomedītajiem putniem cūkas. Skaidrs, ka ceļotājbaložu kļuva ar katru gadu mazāk un mazāk. Iznīka lielie bari. Bet 1914. gadā nobeidzās pēdējais ceļotājbalodis, kurš kādu laiku bija dzīvojis sagūstīts — sprostā. Pēc tam vairs neviens cilvēks dzīvu ceļotājbalodi nav redzējis. Un neredzēs arī nekad, jo šo putnu vairs pasaulē nav.

BEZ PUTNIEM NEVAR

Par laimi, tagad cilvēki gandrīz visās zemēs ir sapratuši, ka pret putniem nedrīkst izturēties tā, kā pirms simt gadiem Amerikā izturējās pret ceļotājbaložiem. Putni cilvēkiem ir vajadzīgi. Putni ir jāsaudzē!

Starp citu, no savvaļas putniem ir izaudzēti visi mājputni — vistas, zosis, tītari, pīles. Mūsu mājas vistas ir cēlušās no Bankivas savvaļas vistām, kuras vēl šobaltdien dzīvo Indijā brīvā dabā. Savvaļas vistas gadā dēj no 5 līdz 14 olām. Banķivas gaiļi, tāpat kā mājas gaiļi, dzied «ki-ke-rigū», tikai pēdējo zilbi nevelk tik gari. Cilvēki no šīm savvaļas vistām atlasīja pašas lielākās un dējīgākās, no to cāļiem paturēja atkal visdējīgākos. Tā daudzu gadsimtu laikā tika izaudzētas vistas, kuras nu dēj līdz 200 olām gadā.

Varbūt nākotnē cilvēki gribēs izaudzēt vēl citus mājputnus. Tāpēc savvaļas putni jāsaudzē! Putni, medījot peles un apēdot kukaiņus, dara daudz laba tīrumiem, dārziem un mežiem. Tāpēc savvaļas putni jāsaudzē!

Bet ne jau tāpēc vien. Vai tu vari iedomāties, kāda izskatītos zeme bez putniem? Tu ietu pavasarī pa lauku ceļu un nedzirdētu nevienu cīruļa dziesmu. Tu ieietu mežā, un tur būtu pilnīgs klusums. Ziemā tu izliktu speķa gabaliņu aiz loga, bet neviena zīlīte neatlidotu…

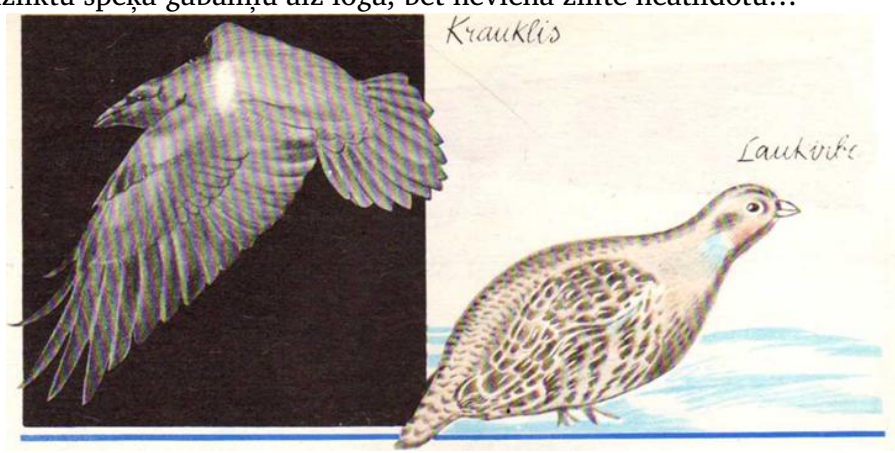

Vai tu gribētu dzīvot tādā pasaulē?

Es negribētu dzīvot pasaulē, kurā nebūtu putnu!

Vai tu zini, kāpēc cilvēki taisa putniem būrus?

Tāpēc, ka izkoptos mežos tikpat kā nav kaltušu, dobumainu koku. Strazdiem un zīlītēm, erickiņiem un pūcēm trūkst dobumu, kuros ierīkot ligzdas.

Ja gribi palīdzēt putniem, izgatavo un izliec tiem kokos būrus! Bet varbūt tu esi vēl mazs bērns un būrīti neproti uztaisīt… Zini ko, tad palūdz tēti vai vecotēvu, vai vecāko brāli, vai lielos kaimiņu puikas,

lai viņi uztaisa kaut vienu pašu būrīti! Kā būri taisīt, to taču viņi zinās. Kad būris būs izlikts, tad pavēro, kās tajā dzīvos!

Mazajos būrīšos var perēt dažādu sugu zīlītes, lauku zvirbuļi, mājas zvirbuļi, melnie mušķērāji, tītiņi, erickiņi.

Vidējos būros — strazdu būros parasti ligzdas vij mājas strazdi, retāk tajos apmetas svīres.

Bet lielākos būros var dzīvot kovārņi, meža pūces vai zaļās vārnas.

Ja tādu lielu būri uzvelk kokā klusā upes vai ezera krastā, tajā dažreiz iemājo lielā gaura, gaigala vai arī mežāpīle.

Mēs ar Andu izgatavojām lielu jo lielu būri un uzlikām mežmalas ozolā. Tagad tur dzīvo pūces. Vakara krēslā mēs ejam klausīties viņu balsis.

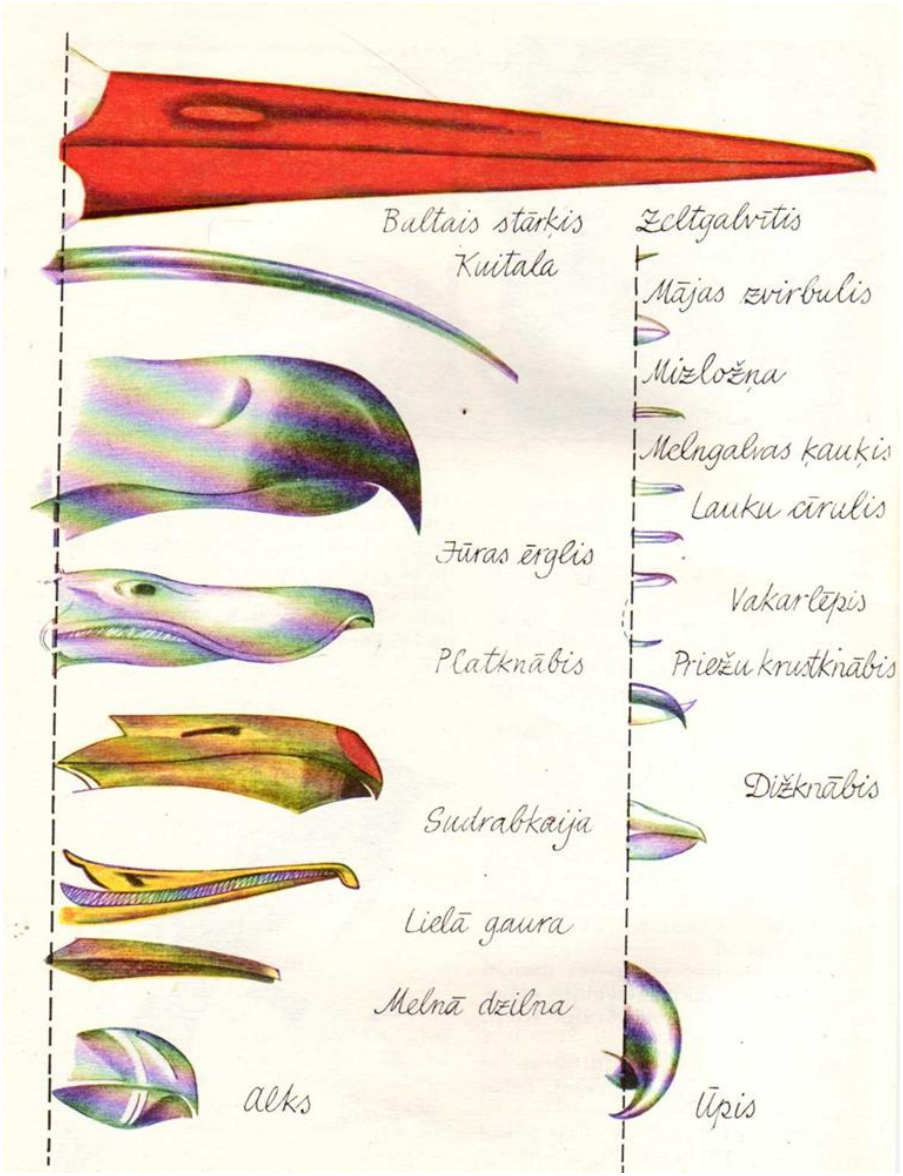
Baltais stārķis
Kuitala
Zeltgalvītis
Mājas zvirbulis
Mizložņa
Melngalvas ķauķis
Lauku cīrulis
Jūras ērglis
Vakarlēpis
Platknābis
Priežu krustknābis
Dižknābis
Sudrabkaija
Lielā gaura
Melnā dzilna
alks
Ūpis

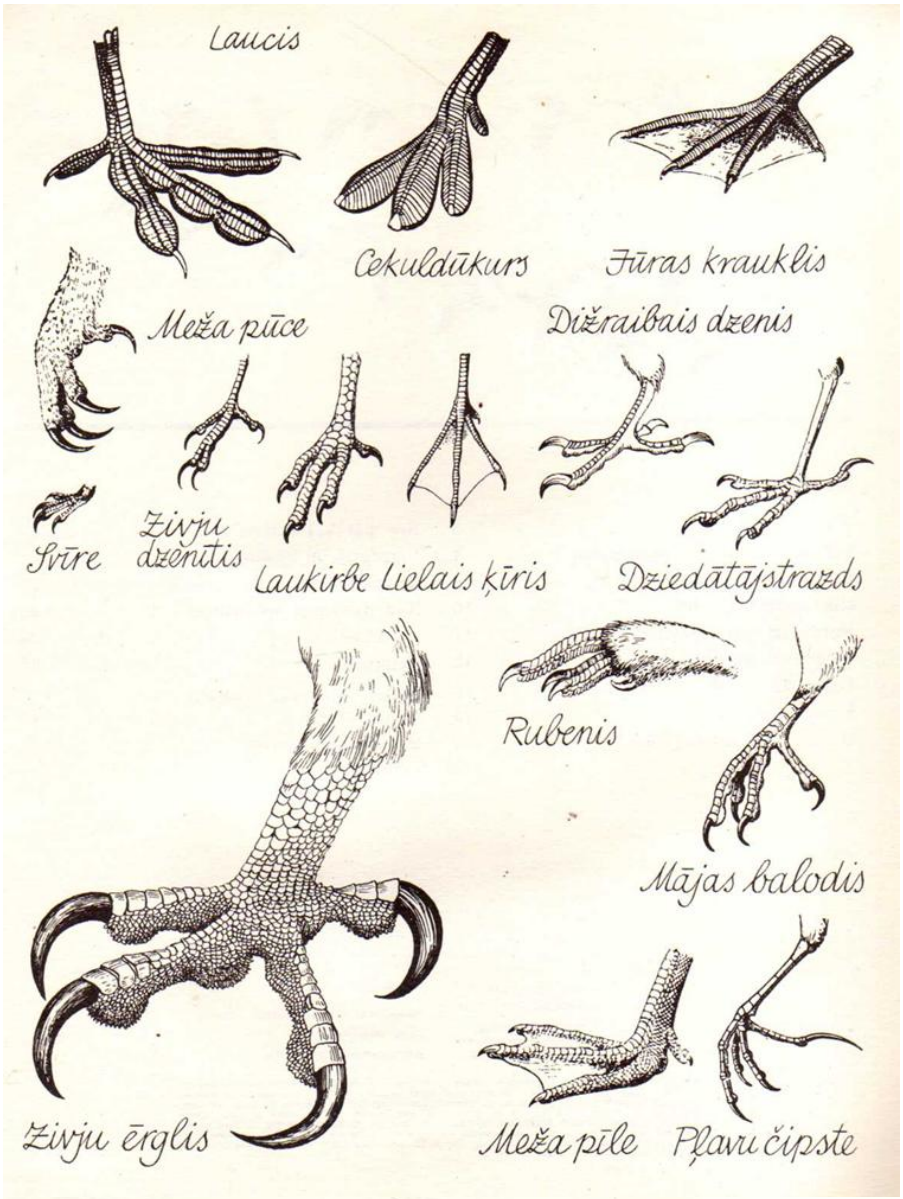
Laucis
Cekuldūkurs
Fūras krauklis
Meža pūce
Dižraibais dzenis
Svīre
Zivju dzenītis
Laukirbe
Lielais ķīris
Dziedātājstrazds
Rubenis
Mājas balodis
Zivju ērglis
Meža pīle
Pļavu čipste

SATURS

Kā radās šī grāmata…… 3
Lidojošie un nelidojošie putni … 4
Cik putni ir dažādi!…… 6
Cik daudz viņu ir?…….. 10
Putni un četri gadalaiki…….. 11
Gājputnu atgriešanās …… 12
Dziesmas un dziedāšana…… 13
Visur ligzdas…….. 15
Baltas olas, raibas olas…….. 16
Kas pāršķeļ čaumalu?…….. 19
Ligzdguļi un ligzdbēgļi…….. 20
Ko putni ēd?…….. 21
Kad dziesmas apklusušas…….. 23
Aizceļošana…… >24
Palikušie…….. 26
Putns, kuru var apskatīt
tikai attēlā…….. 27
Bez putniem nevar…… 28

ИБ № 3148

Pirmsskolas vecuma bērniem .Jānis Baltvilks SARUNAS PAR PUTNIEM

Янис Балтвилкс БЕСЕДЫ О ПТИЦАХ

Рига «Лиесма» 1981 На латышском языке Художник Г. Клява

Redaktore E. Marjutina. Mākslinieciskais redaktors A. Sprudžs. Tehniskā redaktore V. Blaua. Korektore M. Baškere. Nodota salikšanai 04.03.81. Parakstīta iespiešanai 10.11.81. Formāts 60 X90/8. Ofseta papīrs № l. Žurnālu garnitūra. Ofsetspiedums. 4,0 uzsk. iespiedi.; 25,5 uzsk. kr. nov.; 3,74 izdevn. 1. Metiens 45 000 eks. Pasūt. № 337. Cena 35 kap. Izdevniecība «Liesma», 226047 Rīgā, Padomju bulv. 24*L* Izdevn. N < 2 109/30878/B-600. Salikta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas Rīgas Paraugtipografijā, 226004 Rīgā, Vienības gatvē 11. Iespiesta LKP CK izdevniecības tipogrāfija, 226081 Rīgā, Balasta dambī 3.